

Сучасні методи дослідження російської історіографії кавказької війни 1817–1864 рр.

Пархоменко Владислав Олегович

аспірант кафедри всесвітньої історії Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка,
вул. Гетьмана Полуботка, 53, Чернігів, 14013
e-mail: chnpu@chnpu.edu.ua
ORCID: 0000-0001-8393-2935

У статті узагальнено інформацію про найбільш часто вживані методи в рамках сучасного дослідження російської історіографії Кавказької війни (1817–1864). Надається не тільки характеристика означеним методам разом з прикладами їх використання, але і визначаються перспективи появи нової методології дослідження даної теми.

Ключові слова: методологія, історіографія, Кавказька війна 1817–1864 рр.

Современные методы исследования российской историографии Кавказской войны 1817–1864 гг.

Пархоменко Владислав Олегович

аспирант кафедры всемирной истории Учебно-научного института истории и социогуманитарных дисциплин имени А.М. Лазаревского, Национального университета «Черниговский коллегіум» имени Т.Г. Шевченко,
ул. Гетьмана Полуботка, 53, Чернигов, 14013
e-mail: chnpu@chnpu.edu.ua
ORCID: 0000-0001-8393-2935

В статье обобщено информацию о самых часто употребляемых методах в рамках исследования российской историографии Кавказской войны (1817–1864). Предоставляется не только характеристика упомянутым методам вместе с примерами их употребления, но и определяются перспективы появления новой методологии исследования данной темы.

Ключевые слова: методология, историография, Кавказская война 1817–1864 гг.

Modern methods of research of Russian historiography Caucasian war 1817–1864

Parkhomenko Vladislav

*post-graduate student of the Department of World History of the Educational-Scientific Institute of History and Socio-Humanities named after O.M. Lazarevsky, National University of «Chernihiv Collegium» Taras Shevchenko, 53 Getmana Polubotka st., Chernihiv, 14013
e-mail: chnpu@chnpu.edu.ua
ORCID: 0000-0001-8393-2935*

The article summarizes information on the most frequently used methods among the modern research of the Russian historiography about the Caucasian War (1817–1864). Not only is the characteristic given to the methods indicated, together with examples of their use, but also the prospects for the emergence of a new research methodology from this topic are determined.

Key words: *methodology, historiography, Caucasian war 1817–1864.*

Будь-який історіографічний процес відзначається певною мірою складності, а тому вимагає використання якомога більшої кількості дослідницьких методів. Подібна потреба виникає внаслідок логічного принципу наукового дослідження – об'єктивності та неупередженості. На жаль, жодне дослідження не може бути проведено цілком об'єктивно, адже фактор суб'єктивності завжди присутній. Завдання кожного дослідника — підвищення рівня об'єктивності та зменшення впливу суб'єктивного погляду автора. Чим більше методів науковець зможе залучити у своєму історіографічному дослідженні, тим об'єктивнішим воно буде позиціонуватися, а відповідно – зазнає меншої критики надалі.

У всі часи історіографічні дослідження поставали своєрідною формою рефлексії на розвиток історичного знання. Чим більше зростали якісні показники останнього, тим більш об'єктивними поставали різноманітні методи історіографічного дослідження. Як наслідок – кількість подібних методів повільно, але впевнено, збільшувалася. Проте доводиться констатувати, що в спеціальній літературі практично не можна знайти праць, звернених до питання застосування методів пізнання у вивченні історії власне історичної думки. Винятком постає праця О. І. Зевелева [2], яка присвячена питанням методології саме історіографії, але в багатьох аспектах застаріла. У навчальному посібнику Л. М. Мазур [6] подається узагальнена, але опосередкована характеристика методам дослідження історії історичної саморефлексії через призму сукупності всіх методів історичної науки. Окремо варто відзначити поступове нагромадження якісних, однак лапідарних наукових публікацій у визначеній сфері. З-поміж таких праць відзначимо статті В. Д. Каминіна [3], В. В. Тихонова [8] та Б. В. Лічмана [5].

У запропонованому дослідженні було вирішено використати накопичений матеріал

вищезазначених авторів задля того, щоб проілюструвати, наскільки об'єктивно за допомогою наявних сучасних методів історії історичної думки є можливість висвітлити російську історіографію Кавказької війни 1817–1864 рр. Подібний вибір теми був продиктований насамперед все надзвичайною актуальністю для кращого розуміння історії Росії імперського періоду проблеми Кавказької війни, навколо якої від початку самого конфлікту і до сьогодення не вщухають історичні дискусії. Її ключова цінність постає в невирішених до нашого часу конфліктних ситуаціях на Кавказі, що породжує зацікавленість нею як сонму професійних істориків, так і звичайних громадян. Як справедливо підкреслює В. В. Черноус, спірними залишаються практично всі основні аспекти проблеми: сама дефініція, хронологічні рамки, причини і характер боротьби з обох сторін, становлення російської адміністрації в регіоні і правової системи в ході Кавказької війни, соціальні та політичні процеси в народів Північного Кавказу, мухаджирство та ін. [9].

Історіографія Кавказької війни відзначається чималою кількістю історіографічних шкіл та концепцій, а її полярність зумовлена різними підходами власне російських дослідників з умовного «центру» країни та самого Кавказу. Сьогодні перед російським кавказознавством (як це розуміє більшість дослідників) стоїть завдання не поглиблення міжцивілізаційних розломів, а їхнє подолання. Це своєю чергою вимагає залучення неординарних підходів до розгляду проблеми та більшої кількості сучасних історіографічних методів.

Під методом ми розуміємо сукупність прийомів і операцій, що дозволяють з уже відомого матеріалу отримати нове знання. Відповідно до позиції В. В. Тіхонова, саме отримання нового знання при роботі зі старим матеріалом є властивою ознакою методу. Дослідник зазначає, що ми не можемо говорити про існування якихось особливих історіографічних методів: усі методи, що застосовуються в історіографії, активно використовуються і в інших галузях історичної науки [8]. Незважаючи на достатню умовність терміну «історіографічні методи», історичні методи, що знайшли застосування в історіографічному дослідженні Кавказької війни, отримують суттєву специфіку.

Розвиток історичних досліджень Кавказької війни сучасного періоду відбувається в умовах наукового плюралізму. Кожний історіограф обирає собі відповідну його уявленням методологічну основу, з позиції якої він оцінює історичні твори. Як зауважує В. Д. Каминін, одна з найрозповсюдженіших помилок, що трапляються в сучасних історіографічних дослідженнях, полягає в тому, що історична праця, написана з позицій однієї методології, оцінюється з позиції іншої методології, однак при цьому робляться висновки про необ'єктивний підхід історика, його упередженість і т.д. [4, с. 54].

Дуже складно оцінювати методологію праць радянських дослідників, які добирали методи у відповідності з трьома загальнонауковими принципами історіографічного дослідження свого часу: історичності, партійності та наукової об'єктивності. І якщо перший принцип залишається в наш час провідним та основоположним, то

два інших викликають значну критику кавказознавців, починаючи з пострадянського періоду дослідження Кавказької війни, тобто вже з другої половини 1980-х рр.

Повертаючись до тематики історіографічних методів, одразу варто згадати, що в історіографічному дослідженні виділяють кілька методологічних рівнів, вищим з яких вважається філософський рівень. З-поміж методів означеного рівня постають методи аналізу і синтезу, індукції і дедукції, метод сходження від конкретного до абстрактного і т.д. Однак, з огляду на їх достатньо широку відомість, вбачаємо певну нелогічність у висвітленні прикладів застосування вищезазначених методів у рамках вивчення історіографії Кавказької війни.

На нашу думку, до більш важливих щодо нашого дослідження методів слід віднести наступну категорію, якою позначають загальнонаукові методи.

Одразу зазначимо, що в ході комплексного дослідження історіографії Кавказької війни з багатоманітної кількості загальнонаукових методів слід виокремити метод класифікації і типологізації, що дозволяє виділяти класи і групи подібних предметів або явищ. Жодне сучасне історіографічне дослідження не може оминати застосування цього методу. Не стає винятком і дослідження історіографії Кавказької війни особливо, коли мова йде про класифікацію кавказознавчих праць за періодами вивчення проблеми. Тут варто підкреслити, що мова йде не про періодизацію (метод нижчого рівня), а саме про класифікацію праць. Наприклад, уже назріла проблема розподілу праць між пострадянською та сучасною історіографією Кавказької війни 1817–1864 рр. На нашу думку, працею пострадянського періоду слід визнати роботу В. В. Дегоєва «Проблема Кавказской войны XIX в.: историографические итоги» [9], опублікована в 2-му випуску «Сборника русского исторического общества» за 2000 р. Вона стала своєрідним підбиттям підсумків вивчення Кавказької війни до початку XXI ст.

З-поміж сучасних методів дослідження історіографії Кавказької війни, без якого жодна праця не може бути написана на високому теоретичному рівні, окремо варто згадати метод ідеалізації. Класичним прикладом застосування методу ідеалізації у вивченні історії історичної думки є створені дослідниками ідеальні моделі науково-історичних шкіл і «незримих коледжів». В історіографії метод ідеалізації (абстрагування) дозволяє відкинути низку індивідуальних рис, притаманних історикам, з метою зарахування їх до окремих шкіл або «незримих коледжів» [8]. Наразі, коли з кожним роком дедалі більшої підтримки набуває теорія «фронтиру» або в кавказознавстві дедалі активніше відчувається вплив імперіології, важливішим стає залучення методу ідеалізації для полегшення аналізу значних груп праць.

Серед сучасних методів В. В. Тихонов згадував і нехарактерний для історіографії метод, такий як моделювання [8]. Моделювання розуміємо як «дослідження об'єктів пізнання на основі їх моделей, що відтворюють або відображають ці об'єкти» [7]. Тобто у цьому разі моделлю постає система, що відтворює суттєві сторони досліджуваного об'єкта. Утім, ми пропонуємо розглядати це лише як складову частину методів формалізації відомостей історичних джерел

(за Л. М. Мазур [6]), де до останніх належать праці з історії Кавказької війни. У будь-якому випадку, в сучасній історіографії нашої проблеми моделі існують давно. Прикладом слугує вже згадувана теорія «фронтиру», коли Кавказький регіон у 1817–1864 рр. поставав моделлю для історіографічного дослідження істориків, що дотримувалися цієї теорії. Інтерпретуючи позицію Л. М. Мазур, *de facto* будь-яка видана праця історика з історії Кавказької війни постає текстовою моделлю історичних даних [6], до якої вже можна застосувати метод моделювання. Звісно, якщо мова йде про історіографічне дослідження.

Нижчий методологічний рівень представлений спеціально-історичними методами. Першим з-поміж них обов'язково варто згадати історико-генетичний метод, суть якого полягає в тому, що дослідник вивчає генезис того чи того явища. Ігнорування названого методу нерідко призводить до неправильних висновків. Так, аналізуючі творчість істориків кінця XIX – початку XX ст., дослідники радянського періоду виявляли в їхньому понятійному апараті термін «клас». На основі цього робилися висновки про великий вплив марксизму на наукову творчість учених. Водночас під час детального аналізу проблеми з застосуванням історико-генетичного методу з'ясувалося, що термін «клас» тоді використовувався не в його марксистському розумінні, а тій інтерпретації, в якій цей термін використав В. Й. Ключевський (як еквівалент терміну «соціальна група»), запозичивши його зі спадщини французької історіографії першої половини XIX століття [8]. На жаль, незважаючи на те що історико-генетичний метод добре і здавна відомий історіографам, навіть у наш час праці дослідників не позбавлені помилок через відсутність застосування даного методу.

Інші історіографічні методи, які є в інструментарії кожного дослідника, не менш відомі. Мова йде про згадуваний нами метод періодизації, хронологічний та проблемно-хронологічний методи. Різниця між ними суттєва. Перший стосується розбиття цілісного на окремі історичні періоди для полегшення дослідження (наприклад, в історіографії Кавказької війни прийнято виокремлювати її дореволюційний, радянський та сучасний періоди, кожен з яких ще додатково поділяється на окремі підперіоди). Другий метод передбачає аналіз історіографічного матеріалу в хронологічній послідовності (це стосується висвітлення прогресу та розвитку знань про Кавказьку війну з часом). Нарешті, третій метод відповідає за виділення проблемних історіографічних блоків, наприклад, теоретико-методологічні уявлення істориків, вивчення ними окремих великих проблем історії Кавказької війни.

Величезне значення для будь-якого історичного дослідження має порівняльно-історичний метод, або ж метод компаративістики. Порівняльно-історіографічне дослідження може відбуватися за кількома напрямками: порівняння різних історичних концепцій і порівняння розвитку історичних наук різних країн і регіонів. Перший варіант практикується в більшості робіт з історіографії Кавказької війни, водночас другий, на жаль, залишається незатребуваним дослідниками. Саме останній виявляється найбільш перспективним із сучасних методів історіографії окресленої проблеми, адже, як ми вже зазначали, у самій Російській Федерації вже встигли сформуватися

позиції федеральних істориків із «центру» та місцевих істориків з Кавказу. Варіативність трактувань входження Північного Кавказу до складу Росії дозволяє, з одного боку, підвести наукову основу під зміст, цілі та завдання сепаратистських політичних програм, з іншого, – надати їм аргументовану протидію. Відродження радянського підходу, який висвітлював російсько-кавказькі взаємини з позиції добровільності та прогресивності, стало реакцією на сплеск націоналізму в регіональних дослідженнях і демонструвало ставлення державної влади до цього питання. У результаті внаш час в історіографії Кавказької війни відбувається поглиблення протиріч між федеральним центром і національною інтелектуальною елітою, що ще більше ускладнює пошук компромісних підходів щодо проблеми входження народів Північного Кавказу до складу Росії.

Методи ретроспективного (поворотного) і перспективного аналізу дозволяють актуалізувати отриману історіографічну інформацію. Ретроспективний аналіз полягає в поступовому русі від сучасного стану історичної науки до минулого з метою виокремлення елементів старих концепцій. Метод перспективного аналізу (здійснює схожу операцію, тільки у «зворотному» напрямку) дозволяє розглянути значення тих чи тих ідей для подальшого історіографічного процесу. Застосування зазначених методів може сприяти прогнозуванню дальшої еволюції історичної науки [8].

Учені-історіографи передбачають у найближчому майбутньому появу нових історіографічних методів із суміжних наук. Найбільш близькими до історіографії є філологія і лінгвістика, що працюють із текстами і дискурсивними практиками. Найімовірніше, саме вони і будуть «постачальниками» не цілком традиційних методів для вивчення історії історичного знання. В історіографічних дослідженнях уже простежується прагнення розглядати не тільки історичні концепції, а й «риторичний» елемент наукових та науково-популярних історичних текстів [10]. Це пов'язано, насамперед, з переходом людства в так звану «цифрову» епоху, яку так само з легкістю можна іменувати епохою Інтернету. В останні роки більшість праць, до котрих був ускладнений доступ, оцифровуються і стають доступними для науковців з різних куточків Земної кулі. Так само швидко поширюються ідеї та концепції завдяки не тільки більшій кількості очних конференцій, але і так званих «онлайн-конференцій». Молоде покоління історіографів відходить від методу пошуку інформації за стандартизованими каталогами наукових бібліотек, надаючи перевагу пошуковим ресурсам мережі Інтернет. У цьому разі на якісно вищий рівень виходить пошук інформації по наукометричних базахданих, зокрема Google Scholar.

Підсумовуючи, варто зазначити, що з кожним роком об'єм наукових праць з історії Кавказької війни (зрештою, як і з будь-якої актуальної історичної тематики) збільшується, а створення нових шкіл чи «таємних інститутів» форсує появу нових вимог до методології дослідження історіографії розглядуваної проблеми.

У сучасній російській історіографії, завдяки застосуванню нових підходів, методологічного інструментарію досліджень світового рівня, зокрема соціокультурного (цивілізаційного) аналізу, теорії кордону (контактних зон, фронтира), теорії модерні-

зації та ін., були досягнуті позитивні результати у вивченні проблем російсько-північнокавказької історичної взаємодії. Як стає зрозуміло, тільки залучення якомога більшої кількості методів усіх методологічних рівнів зможе привести до об'єктивного висвітлення доволі неординарної події в історії Росії – Кавказької війни 1817–1864 рр.

Література

1. *Дегоев, В.* Проблема Кавказской войны XIX в.: историографические итоги / В. В. Дегоев // Сборник русского исторического общества. – № 2 (150). – Москва, 2000. – С. 225–250.
2. *Зевелев, А.* Историографическое исследование: методологические аспекты. – Москва: Высшая школа, 1987.
3. *Камынин В.* Методологические основания современных историографических исследований // История науки и техники в современной системе знаний: Первая ежегодная конференция кафедры истории науки и техники 8 февраля 2011 г. – Екатеринбург, 2011. – С. 54–56;
4. *Камынин В.* К вопросу о методике современного историографического исследования // Историческая наука и образование в условиях современных вызовов. – Казань, 2012. – С. 38–42.
5. *Камынин В.* Методологические основания современных историографических исследований // История науки и техники в современной системе знаний: Первая ежегодная конференция кафедры истории науки и техники 8 февраля 2011 г. – Екатеринбург, 2011. – С. 54.
6. *Личман, Б.* Современный этап теории и методологии историографии в трудах главы Уральской историографической школы В. Д. Камынина // Вестник Уральского института экономики, управления и права. – 2015. – Вып. 3 (32). – С. 85–90.
7. *Мазур Л.* Методы исторического исследования. – Екатеринбург : Изд-во Уральского университета, 2010. – 608 с.
8. Методологические проблемы истории. Учебное пособие / под ред. В. Н. Сидорцева. – Минск : ТетраСистемс, 2006.
9. *Тихонов, В.* Методы историографии: современное состояние и перспективы [Электронный ресурс] // Персональный сайт Виталия Тихонова. URL: http://www.cllohvit.ru/view_post.php?id=41.
10. *Черноус, В.* Историография Кавказской войны: новейшие тенденции // Кавказская война: уроки истории и современность (Материалы Всероссийской научно-практической конференции, состоявшейся 19–22 мая 2004 г.). – Майкоп, 2006. – С. 678.
11. *Чечель, И.* Мифы и реальность в истории: об одной тенденции в новейшей историографии // Исторические исследования в России. II. Семь лет спустя. – Москва, 2003. – С. 93–121.